

Un *Tetraevanghel* de la Biblioteca Sfântului Sinod

Ieromonah POLICARP CHIȚULESCU
Biblioteca Sfântului Sinod, București

În patrimoniul Bibliotecii Sfântului Sinod din București se află și un smerit *Tetraevanghel*, achiziționat în anul 1958; este vorba de *Tetraevanghelul Vistiernicului Mateiaș din anul 1535*.

Este un manuscris slavon, de tip moldovenesc, executat în maniera atelierelor românești de secol XVI; coperțile păstrează doar tăbliile de lemn, îmbrăcate într-o catifea de culoare verde, dar care aparțin, se pare, unei legări relativ recente. Manuscrisul are dimensiunea 21,5 x 29 cm, însumând 260 de file din pergament, nenumerate, dintre care filele, de la început și de la sfârșit, sunt albe.

Scrisul este îngrijit, cu cerneală neagră, iar în unele locuri, pentru însemnări, este utilizat aurul sau cerneala roșie. De regulă, pe o pagină se găsesc 21 de rânduri, dar acolo unde se dau indicații preotului sau diaconului care citește, se adaugă alte câteva rânduri. (Manuscrisul are ca destinație uzul liturgic, deci folosirea la slujbele în cadrul cărora se citește din *Evanghelie*, respectiv Sfânta Liturghie și Sfintele Taine, în general). Aceste indicații, care sunt scrise cu aur, se află în text, ori pe marginea superioară a foii, sau în josul paginii, sau chiar pe marginea textului, indicând zacealele (pericopele, adică fragmente din cele patru evanghelii, corespunzătoare slujbei respective) și evanghelistul (autorul evangheliei respective).

Fiecare *Evanghelie* este delimitată de celelalte printr-un frontispiciu miniat cu inițiale policrome, ornate. Sunt folosite patru culori pentru realizarea vignetelelor și a literelor inițiale: roșu, verde, aur și albastru, din care primele două predomină. Forzațul lipsește, iar prima filă este de fapt a treia, ea fiind deplasată de ultimul legător.

Manuscrisul se deschide astfel cu fila 2, unde textul este distribuit în două coloane; prima coloană prezintă la început o vignetă precedată de titlul

care este scris cu majuscule, din aur, *Glavele de la Matei*; sunt 68 de glave, ele continuându-se pe verso.

Următoarea filă, 3 r, este scrisă tot pe două coloane și cuprinde *Predosloviea Sfântului Teofilact, Arhiepiscopul Bulgariei*. Titlul acestei pagini este scris cu aur, cu majuscule, la fel și numele arhiepiscopului. Litera de început a textului *Predosloviei*, „H,” este alcătuită dintr-o ramură de aur împodobită cu frunzulițe, punctate cu albastru. Fila 3 v încheie textul care se strânge pe mijlocul paginii, treptat, formând rânduri de câte un singur cuvânt; de menționat că finalul *Predosloviei* lipsește.

Fila 4 r deschide *Evanghelia după Matei*, care se termină la fila 73 r.

Frontispiciul paginii *Evangheliei după Matei* are în partea superioară o cruce, numai din aur, înconjurată din raze; pe laturile orizontale se observă prezența literelor *NI KA*, ceea ce înseamnă „a învins,” dar mai sus, unde partea superioară a paginii a fost tăiată la legare, au existat cu siguranță și alte inițiale, și anume *IIC*, *XC* (Iisus Hristos), după cum vom vedea pe alte file.

Sub frontispiciul conturat cu roșu se găsește titlul *Sfânta Evanghelia de la Matei*, scris cu litere mari de aur, ușor înclinate spre stânga.

Inițiala textului *Evangheliei*, „K,” este zoomorfă policromată, formată din fire răsucite. Pe jumătatea sa inferioară, fila este foarte pătată cu ulei, care s-a impregnat în ea.

La sfârșitul *Evangheliei*, după textul propriu-zis, urmează o însemnare înscrisă cu aur: „Sfârșitul Sfintei Evanghelii de la Matei, stihuri 2600. Sfânta Evanghelia de la Matei s-a scris după 8 ani de la Înălțarea lui Hristos.”

Cea de a doua *Evanghelia* este cea după Marcu. Împărțit în 48 de glave, textul are în partea de început a primei sale pagini un frontispiciu bogat policromat, pe care se sprijină o cruce de aur cu inițialele *IIC XC NI KA*. Imediat sub vigneta se găsește un indice al glavelor și o *Predoslovie* a cărei inițială, „J,” este alcătuită din fire răsucite, colorate. Litera majusculă de aur anunță începutul *Evangheliei după Marcu*. Ca și la prima *Evanghelia*, găsim la sfârșit o notă cu următorul conținut: „Sfârșitul Evangheliei de la

Marcu, stihuri 1600. Sfânta Evanghelie de la Marcu s-a scris după 10 ani de la Înălțarea lui Hristos.”

Cea de a treia **Evanghelie**, cea după Luca, împărțită în 83 de glave, se desfășoară pe parcursul filelor 121 v - 193 v; ea prezintă un indice al glavelor și o **Predoslovie** scrisă pe două coloane, pe filele 121 - 122v.

Vigneta de pe fila 123 r diferă față de celelalte în ceea ce privește modul de dispunere a motivelor; la fel și inițiala textului propriu-zis al **Evangheliei**, „P.” La sfârșitul **Evangheliei** (fila 193 v) se găsește însemnarea: „*Sfârșitul. Sfânta Evanghelie de la Luca s-a scris după 15 ani de la Înălțarea lui Hristos.*” Textul continuă pe fila 194 r: „*Să se știe că Sfânta Evanghelie de la Luca a fost rostită de Pavel în Roma, începe de la Zaharia, preotul, cădind, cel ce este de obraz bisericesc.*”

Ultima **Evanghelie**, cea de a patra, aparținând evanghelistului Ioan, începe de la fila 194 r și continuă până la fila 245 r.

Vigneta filei 194 r se deosebește de celelalte trei, atât prin forma dreptunghiulară, cât și prin modul dispunerii elementelor decorative. Dedesubtul frontispiciului se găsește scris titlul **Evangheliei**, cu majuscule de aur, orientate, de asemenea, spre stânga.

Litera inițială policromă, „B,” reprezintă un lujer terminat la ambele capete cu câte o frunză.

Pe fila 245 v, care încheie **Evanghelia**, găsim scris: „*Sfânta Evanghelie de la Ioan s-a scris după 32 de ani de la Înălțarea lui Hristos în insula Patmos, stihuri 2300.*”

Următoarele file, până la fila 256 r, conțin îndrumări dispuse pe două coloane ce arată cum trebuie citite cele patru **Evanghelii** de-a lungul anului. Pe fila 246 r, sub vigneta primei coloane, găsim scris cu litere de aur: „*Lămurire ce cuprinde numărul evangheliilor a întregului an și urmarea evangheliștilor de unde încep și unde se sfârșesc.*”

Pe fila 246 v, spre sfârșitul primei coloane, scrie cu roșu: „*Lămurire pentru fiecare zi ce evanghelie trebuie să se citească în săptămânile întregului an.*”

Pe fila 250 r, începând cu jumătatea primei coloane, este scris cu roșu: „*Adunare cu Dumnezeu a celor 12 luni, arătând glavele fiecărei evanghelii la Sfinții aleși și la sărbători împărătești.*”

La fila 254 v, aproximativ de la jumătatea primei coloane, este scris cu roșu: „*Evanghelii felurite pentru toată trebuința.*”

Pe fila 255 r, coloana a doua este scrisă cu cerneală roșie: „*Lămurire cum se cuvine a afla în fiecare zi evangheliile.*”

Pe fila 256 r, este scris cu roșu: „*Arătarea glasurilor și a evangheliilor Învierii și a Apostolului și a Evangheliei.*” Aceste indicații sunt distribuite pe două coloane, fiecare dintre acestea formând o scară închisă într-un cadru de linii stilizate, trasate cu roșu și albastru, separate la mijloc printr-o coloană susținută de un postament, având în partea superioară un bulb.

Ultima filă, 256 v, conține textul motiv al celui care a comandat **Tetraevanghelul**: „*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Sfântului Duh. În zilele binecredinciosului și iubitorului de Hristos domn Io Petru Voievod. Iată eu robul stăpânului meu Iisus Hristos, Pan Matei, mare Vistiernic, am binevoit din bună vrerea mea și am dat acest Tetraevanghel Sfintei Mânăstiri de la Dobrovăț, unde este bramul „Coborârea Sfântului Duh”. Cum dar este dania mea și dania fratelui meu Sima Vistiernic care (Tetraevanghel) a fost de el scris și de mine legat și dat este pentru veșnica pomenire. Și iarăși cine se va ispiti din fiii noștri, sau iarăși de va fi cineva din neamul nostru să-l ia sau să calce această danie a noastră, un atare să fie blestemat de Domnul Dumnezeu, care a făcut cerul și pământul și de Prea Curata lui Maică și de toți Sfinții care lui Dumnezeu au plăcut, Amin. În anul 7043 (1535) februarie 5 zile.*”

Inscripția este încadrată de un chenar cu linii drepte și curbe, în unghiuri, care se sfârșesc cu câte o frunză, sau alt motiv decorativ. Unghiul mijlociu din partea de jos se termină cu o mână, care creează impresia susținerii pisaniei.

Data scrierii și donatorii manuscrisului

Pisania manuscrisului arată că avem de-a face cu dania Vistiernicului Mateiaș și a fratelui său, Sima Vistiernicul, „*care de el a fost scris și de mine*

legat, dat spre veșnică pomenire. Amin.” Evident, faptul că se arată că Sima a scris, nu înseamnă că el este copistul *Tetraevanghelului*, ci trebuie înțeles că el a plătit copierea, iar fratele său, Matei, legarea (în alte *Tetraevanghele* se indică foarte clar copistul prin cuvintele: „care s-a scris de mâna lui ...,” ca de exemplu, *Tetraevanghelul* de la 1529, aflat la Mănăstirea Rila, în Bulgaria.)¹

Mai departe, pisania arată că *Tetraevanghelul* a fost dăruit Sfintei Mănăstiri de la Dobrovăț. Această mănăstire a fost zidită din temelii de Ștefan cel Mare cu două luni înainte de a muri,² dar zugrăvirea și împodobirea bisericii sunt terminate abia în timpul primei domnii a lui Petru Rareș (1527), cum indică pisania. Vistiernicul Matei termină de zidit ctitoria sa, Mănăstirea Coșula,³ în toamna aceluiași an, 7043 (1535) în care dă *Tetraevanghelul* Dobrovățului.

Despre personalitatea celor doi frați donatori se știe destul de puține lucruri; despre Vistiernicul Sima nu cunoaștem nici un detaliu, în afara menționării sale în pisania *Tetraevanghelului*, iar despre Vistiernicul Mateiaș știm că a ocupat dregătoria de mare vistiernic în timpul primei domnii a lui Petru Rareș; a fost apoi pârcălab de Roman, în timpul domniei lui Ștefan Lăcustă, și mare logofăt în timpul celei de a doua domnii a lui Petru Rareș (februarie 1541 - septembrie 1547) și a lui Iliș Vodă.

În 1536, Mateiaș este trimis sol în Transilvania, la Oradea Mare, unde se întâlnește cu arhiepiscopul Lyonului, Ioan, omul de încredere al lui Carol al V-lea, fratele lui Ferdinand al Ungariei, cu care Petru Rareș voia să colaboreze împotriva lui Ioan Zapolya. Acest arhiepiscop îl descrie pe Mateiaș într-o scrisoare adresată lui Carol al V-lea ca „*homo modestissimus*

¹ T. Simedrea, *Tetraevanghelul Vistiernicului Matiaș*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1934, p. 171.

² G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XVIII, 1925, nr. 43-46, p. 118.

³ N. Iorga, *Mănăstirea Coșula*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XIX, aprilie-iunie 1926, fascicol 48, p. 70 ; G. Balș, *Biserici moldovenesti din veacul al XVI-lea*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXI, 1928, nr. 55-58, p. 56-61.

optimus, praetera prudens et satis circumspectis in rebus gerendis, ita ut sibi similiter in hic regno non invenerim” (foarte modest, foarte bun, pe lângă acestea prudent și cu destulă pricepere în purtarea afacerilor, încât nu exista altul ca el în acest regat).⁴ Ca și alți boieri ai lui Petru Rareș, la sfatul acestuia, Mateiaș și-a trimis familia și bunurile în Transilvania, din cauza pericolului turcesc ce amenința Moldova, dar nu l-a urmat pe domnul pribeag. Mai mult, Mateiaș Vistiernicul scria judeului Bistriței, la 29 septembrie 1538, să nu încredințeze pe mama, soția, copiii și averea sa nici lui Ioan Zapolya, nici lui Petru Rareș, de care se temea: „*Poți acum domnia Ta să-mi faci și bine și rău.*”⁵

Voievodul Ștefan Lăcustă îl face pe Mateiaș pârcălab de Roman în 1540 - între 7 martie și 13 iunie,⁶ iar la 30 noiembrie, în același an, este menționat al cincilea în Sfat, fără dregătorie.⁷

La începutul celei de a doua domnii a lui Petru Rareș, în 1541, Mateiaș apare ca mare logofăt în locul lui Trotușan, care a fost ucis împreună cu alți trei boieri - Mihul, Crasnaș și Cosma - de către Petru Rareș, pentru „*biclenie împotriva domnului.*”

Mateiaș este personajul cel mai important din Sfat, cel căruia domnul îi și poruncește: „*să scrie și pecetea noastră să o atârne*” pe actele domnești; tot Mateiaș s-a aflat ostatic la Făgăraș, unde a fost lăsat ca zălog de preț în locul lui Ștefan Mailath, el apărând pomenit într-un act de-abia din 1545, 4 aprilie.⁸

⁴ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 14.

⁵ Ș. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI*, București, 1905, p. 176-177.

⁶ *Documente privind Istoria României. Veacul XVI, seria A Moldova*, vol. 1 (1501-1550), București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1953, p. 393, documentul nr. 356, emis de Ștefan Lăcustă la Hârlău, la 7 martie 1540 și p. 400, documentul nr. 363, emis de Ștefan Lăcustă la Suceava, la 13 iunie 1540. Ambele documente menționează pe Mateiaș, pârcălabul de Cetatea Nouă.

⁷ *Ibidem*, p. 402, documentul nr. 364, emis de Ștefan Lăcustă la 30 noiembrie 1540.

⁸ *Ibidem*, p. 609.

În timpul domniei fiului lui Petru Rareș, Iliș Vodă (1547-1551), Mateiaș rămâne mare logofăt.

Vistiernicul Mateiaș a ctitorit două lăcașe sfinte: Mănăstirea Coșula (1535) și biserica din Horodniceni (1539). Cunoscător al limbii latine, după cum arată activitatea sa de diplomat, el făcuse o frumoasă impresie contemporanilor săi, dar ceea ce l-a impus domnilor a fost devotamentul și cinstea și, nu în ultimul, rând evlavia sa concretizată în daniile și ctitoriile sale, rămase până astăzi ca mărturie.

ANEXA

*Tetraevangelul
Vistiernicului Mateiaș
din anul 1535
Detalii*

The Four-Gospels Book from the Library of the Saint Synod

Abstract

In the patrimony of the Library of the Saint Synod there is also a *Four-Gospels Book*, which was acquired in 1958. It is a Slavonic manuscript, written on a parchment, in Moldavia, in the XVIth century, having the dimensions of 21,5 X. 29 cm and 260 unnumbered pages.

The bound manuscript, made of wooden covers and dressed in green velvet, is more recent.

The text is written in black ink and the suggestions of how the gospels should be read are written in gold on the borders of the pages.

In the writing of the initial letters and of the commas, there are four colours used namely: black, red, blue and gold.

The last page contains the facts from which we find that: „*during the days of Petru Rares, the voivode of Moldavia, in the year of 1535, the treasurer Mateias and his brother, Sima, paid for the copy of the four gospels to be donated to the St.Monastery of Dobrovat.*” We know few things about the donors: Mateiaş was the voivode Petru Rareş’s trustful man, appreciated for his diplomatic skills. He founded two holy churches: the monastery Coşula (1535) and the church from the village of Horodniceni (1539). We do not know other details about his brother, Sima.

The *Four-Gospels Book* is one of the most beautiful and rare book from the Library of the Saint Synod.